

DOI: 10.15407/kraieznavstvo2025.01.034

УДК 908(477.46)»1920»

Василь Мельниченко (м. Черкаси)

кандидат історичних наук, професор,

Заслужений працівник культури України

E-mail: crk_krz@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5720-4229>

Форми і зміст краєзнавчого руху на Черкащині у 1920-х роках

У статті висвітлюються особливості становлення та розвитку краєзнавчого руху на Черкащині у контексті суспільно-політичних процесів 1920-х років, характеризуються дослідницько-пошукові та просвітницькі форми тогочасної краєзнавчої роботи, акцентується увага на змісті краєзнавчих досліджень.

Зазначається, що важливе значення для розгортання краєзнавчого руху на Черкащині, як в інших регіонах України, мало проведення 28–31 травня 1925 року Першої Всеукраїнської краєзнавчої конференції і утворення Українського краєзнавчого комітету.

З'ясовано, що основними формами краєзнавчого руху була дослідницько-пошукова та пам'яткоохоронна робота і створення музеїв. Щодо змісту краєзнавчої роботи, то акцент робився на вивчення природних ресурсів та продуктивних сил, а історичний напрямок зводився переважно до археологічних та етнографічних розвідок.

Ключові слова: краєзнавство, музей, археологія, етнографія, історико-культурні пам'ятки.

Vasyl Melnychenko (Cherkasy)

candidate of historical sciences, professor,

Honored Worker of Culture of Ukraine

E-mail: crk_krz@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5720-4229>

The development of the local history movement in the Cherkasy region in the 1920s

The article highlights the features of the formation and development of the local history movement in the Cherkasy region in the context of the socio-political processes of the 1920s, characterizes the research, search and educational forms of local history work of that time, and focuses on the content of local history research.

It is noted that the holding of the First All-Ukrainian Local History Conference on May 28–31, 1925 and the formation of the Ukrainian Local History Committee were of great importance for the development of the local history movement in the Cherkasy region, as in other regions of Ukraine.

It was found that the main forms of the local history movement were research and search and monument preservation work and the creation of museums. As for the content of local history work, the emphasis was on the study of natural resources and productive forces, and the historical direction was reduced mainly to archaeological and ethnographic explorations.

Key words: local history, museum, archeology, ethnography, historical and cultural monuments

На Черкащині 1920-ті роки стали періодом помітного піднесення краєзнавчого руху, організаційному оформленню якого значною мірою сприяло проведення 28–31 травня 1925 року в Харкові Першої Всеукраїнської краєзнавчої конференції та створення при Народному комісаріаті освіти Українського комітету краєзнавства.

Особливого розвитку набули дослідницько-пошукова, просвітницька, пам'яткоохоронна та екскурсійна робота.

Важливими краєзнавчими осередками у той час стали музеї, сфера діяльності яких охоплювала усі напрямки пізнання краю, об'єднуючи навколо себе різні верстви дослідників регіону.

Перші музеї на території сучасної Черкащини були створені в Умані (1917) і Черкасах (1918) – найбільших тоді містах краю¹.

Відкриття «Історичного музею Уманщини» відбулося у листопаді 1917 року. Він складався з кількох невеликих відділів, які розмістилися у приміщенні Української гімназії імені Б. Грінченка. Його організатором і першим директором був згодом відомий український історик, археолог, етнограф та мистецтвознавець Петро Курінний.

П. П. Курінний (крайній зліва) з уманськими краєзнавцями Б. П. Безвенгліньським, В. А. Стефановичем та К. І. Кржемінським. 20 травня 1924 р. Умань.

Зі звіту «Сучасний стан історичного музею Уманщини», складеного його завідувачем П. П. Курінним і датованого 20 травня 1921 року дізнаємося, що «у 1921 р. історичний Музей Уманщини містився в помешканні 1-ої трудової школи і займав одну пристосовану залу, де експонувалися історичні й археологічні збірки. Ще шість кімнат і коридор було пристосовано під картинну галерею. Помешкання було кам'яне, у 2 поверхи, з водяним опаленням і захищене ґратами. Меблі склали: 30 вітрин, 10 шаф, 5 столів, 1 комод». Штат музею складався з однієї особи – П. П. Курінного.

Про тематичне наповнення музейних фондів дає уявлення наведений у цьому ж звіті перелік наявних експонатів, які автор звіту об'єднав у такі умовні групи: *археологічні* – зразки культур (палеоліт, неоліт, трипілля), зброя скіфська, грецька, римський посуд; *церковні* – збірка матеріял (шитво), різьби по дереву, образів – ук-

раїнського, московського, італійського і голландського письма; *архів* – збірка королівських грамот XVII–XVIII ст., документи військових уманських поселень XIX ст., архів Уманського поліцейського управління; *нумізматики*; *світська старовина* – портрети (царів, гетьманів, шляхтичів), українська порцеляна, зброя, булава гетьманська XVII–XVIII ст.; *етнографія* – взірці місцевих керамічних, дерев'яних і металевих виробів, вишивка, хустки, килими; *стародруки* – українські і закордонні видання XVI–XIX ст., бібліотека; *відділ малярства*: старе письмо – Леонардо да Вінчі, Мурільйо, Гвідо Рені, Рембрандт, Жан Фр'єс, Біан, Лебрен, Айвазовський, Мальчевський, Водзіновський, Ян Матейко, Шишкін, Козловський, Розвадовський, Маляров, Галімський та ін.²

До краєзнавчих пошуків і обстеження Уманщини залучалися місцеві краєзнавці В. Стефанович, Врублевський, Г. Кучеренко, а також учні шкіл. За результатами опрацювання зібраних матеріалів публікувалися повідомлення в записках Уманського наукового товариства «Вісник музею». Склалися збірки з дублетів музею, які передавалися до шкіл повіту для ознайомлення громадськості. На основі таких збірок були обладнані музеї в селах Дзензелівка і Кузьмина Гребля.

До краєзнавчої роботи активно долучався археолог, краєзнавець і музейний діяч Т. Ф. Мовчанівський. Працюючи директором школи у селі Краснопілка, він збирав та опрацьовував місцеві матеріали з українського фольклору та етнографії, досліджував археологічні та архітектурні пам'ятки Уманської округи. Він брав також участь у розкопках могильника білогрудівської культури та поселень трипільської культури. Разом з місцевими краєзнавцями, передусім вчителями та учнями очолюваної ним школи, він у 1924 році організував при сільському клубі краєзнавчий музей. Тоді ж його зусиллями було відкрито музей і у сусідньому селі Верхнячка³.

Уманський краєзнавчий музей був відкритий для відвідувачів по святах і неділях від 11.00 до 15.00. Впродовж місяця музей відвідували близько 2 тисяч жителів та гостей міста (безоплатно)⁴.

¹ Мельниченко В.М. Краєзнавство Черкащини: сторінки історії. Черкаси : Вертикаль, 2010. 192 с.

² Опацький І. Петро Курінний – засновник уманського краєзнавчого музею // Пріоритетні напрямки розвитку суспільних наук у XXI столітті : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Херсон, 26–27 лютого 2016 р. Херсон : видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 72–75.

³ Нестуля О.О. Неспокій серця (Ф.М. Мовчанівський) // Репресоване краєзнавство 20–30 рр. К., 1991.

⁴ Набок Л. Історія музейної справи Черкащини 1921–1931 рр. // Переяславський літопис. 2013. Вип. 4. С. 3–8.

П. П. Курінний (в першому ряді четвертий зліва) з учнями та колегами.
Початок 1920-х рр. Умань

У 1924 році музей набув статусу державної установи і став називатися «Соціально-історичний музей Уманської округи»⁵. Йому було надане нове приміщення, в якому він знаходиться і нині. На основі наявних експонатів було сформовано експозицію із п'яти відділів: археологічного, соціальної боротьби, польського малярства, стародруків та картографічного⁶.

У 1920-х роках важливу роль у системному вивченні краю відігравав створений у 1918 році музей у Черкасах, який тоді називався історико-педагогічним. Він складався з п'яти відділів – природничого, виробничого, історико-культурного, медико-санітарного та архівно-бібліотечного. У музеї була також меморіальна кімната Т. Г. Шевченка, в якій експонувалися оригінальні експонати, пов'язані з його перебуванням на Черкащині, діяв гурток друзів музею⁷. Про інтерес до експозицій музею свідчило збільшення кількості відвідувачів.

Очолований Дмитром Бочковим музей у Черкасах вів активну краєзнавчу роботу. Його фонди у 1926 році налічували 16760 предметів. При музеї працював краєзнавчий гурток друзів музею. Для відвідувачів музей був відкритий з 10-ї до 15-ї години, квиток коштував 10 копійок. Екскурсії проводилися за домовленістю і при необхідності пояснення давалися французькою та німецькою мовами⁸. Значно зросла відвідуваність музею. Якщо у 1922 році музей відвідало 500 осіб, то у 1926 році – 18 268⁹.

Краєзнавчі музеї почали виникати й в інших містах Черкащини, передусім у колишніх повітових центрах. З початку 1920-х років діяв музей в Золотоноші, який з утворенням у 1923 році округи, став окружним. У 1925 році музей мав 12 відділів. Найбільшу кількість експонатів мали природничий – 307, нумізматичний – 202, революційний – 140 (портрети ідеологів комуністичної партії, революціонерів-соціалістів) одиниць.

⁵ Нарис історії Уманщини (з найдавніших часів до 60-х років ХХ століття). К., 2001. С. 113.

⁶ Уманський краєзнавчий музей // Музеї України. 2004. № 5. С. 78–81.

⁷ *Соса П.П., Мельниченко В.М.* Черкаському краєзнавчому – 80. Черкаси, 1998. С. 10.

⁸ Історія Черкаського обласного краєзнавчого музею. Режим доступу: URL: <https://ckoblmuz.ck.ua/history>

⁹ *Бочков М.* Черкаський округовий ім. Т. Г. Шевченка музей // Український музей. К., 1927. С. 249.

У воєнному відділі налічувалося 118 експонатів, з яких 54 – раритетні предмети, зокрема 6 гармат часів Богдана Хмельницького, гаківниця з козацької «чайки», 4 лицарські обладунки, козацьке спорядження, кольчуга, клейноди, зброя XVI–XVII ст. – холодна, кременева (шаблі, пістолі, рушниці) й вогнепальна XIX ст.; колекція татарських бунчуків, а також зброя, снаряди, каски сучасного періоду історії. Церковний відділ представляли 106 ікон і 53 одиниці церковного шитва, одна риза, епитрахілів – 2, воздушників – 32, антиминс – 1, дароносиці – 2, хрестів – 8, посохів, чаш – 6, серед яких в наявності було тільки 3 цинкові, а 3-х золочених не було, Євангеліє двопудове, Євангеліє в металевих оздобах – 10 шт., Євангеліє в шкіряних оздобах – 4 шт.

Музей володів предметами етнографії та декоративно-ужиткового мистецтва, серед них: рушники, килими, плахти, мундири, годинники, самовари, печатки, люльки козацькі, японські вази, статуетки та зонтик, підсвічники, канделябри, тарелі, статуетки, прикраси (брошки, запонки), статуї та ін. Всього таких речей налічувалося 70 одиниць.

Навіть частковий опис засвідчує цінність та різноманітність музейної збірки, зібраної на початку 1920-х рр. місцевими краєзнавцями Шуль-

гою, Опанасом Гірсом, Андрієм Терещенком.

Після ліквідації у червні 1925 року Золотоніської округи і приєднання більшої її частини до Черкаської округи музей залишився без фінансування і фактично бездоглядним. Тому було прийнято рішення передати експонати музею до Черкаського окружного музею¹⁰.

В 1921 році почав діяти музей у Чигирині. Його очолив палкий прихильник вивчення історії козацької держави місцевий вчитель Логвин Рвачов, який організовував для учнів екскурсії місцями історії козацтва, розповідав їм про минуле краю. Першими експонатами музею стали археологічні колекції, зібрані і впорядковані П. І. Яременком. Цінні експонати передав музею священник, краєзнавець, збирач старожитностей Олексій Єримович – палеонтологічну колекцію з детальним описом кожного предмета. Духовний сан не заважав його краєзнавчій діяльності. Пошуки історичних матеріалів, дослідницька праця піднімали його авторитет серед вірян – до нього в храм тяглися люди, які цікавилися минулим свого краю¹¹. Однак експонати чигиринського музею не мали належного зберігання, і за пропозицією шкільного вчителя та краєзнавця Степана Івановича Яременка у листопаді 1924 року були передані до Черкаського окружного музею¹².

Андрій Терещенко.
1923 рік.

Золотоніський музей.
Зліва направо: Опанас Гірс – директор музею, Андрій Терещенко – зберігач фондів, Іван Карий – краєзнавець. 1921 рік.

¹⁰ Набок Л. Історія музейної справи Черкащини 1921–1931 рр. // Переяславський літопис. 2013 Вип. 4. С. 3–8.

¹¹ Троцинська О. І., Діденко Я. Л. Традиції краєзнавства на Чигиринщині: минуле і сьогодення // Персоналістичний вимір історії Черкащини : матеріали Першої регіональної історико-краєзнавчої конференції. 12 березня 2018 р., м. Черкаси / відповід. ред. В. М. Лазуренко. Черкаси : видавець Гордієнко Є. І., 2018. С. 98–103.

¹² Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО), ф Р-131, оп. 1, спр. 21, арк. 44 зв.

Відомо, що на середину 1920-х років вже діяв музей у Корсуні, експозиція якого складалася з 440 експонатів, включаючи 42 картини і скульптури. У 1925 році музей відвідало 3564 відвідувачі, для яких було проведено 80 екскурсій. Після перенесення у 1927 році центру укрупненої Шевченківської округи з Корсуня до Черкас музей у Корсуні спіткала доля музеїв у Золотоноші і Чигирині – його було закрито, а експонати передано до Черкаського окружного музею¹³.

В історії краєзнавчого руху 1920-х років на Черкащині варто виділити постать Софії Терещенко. Її зусиллями у 1920 році у Звенигородці разом з братами Каленем та Никоном було засновано художню школу імені Тараса Шевченка. Школа мала великий авторитет серед земляків Шевченка – у ній не тільки вивчали мистецтво, а й цікавилися минувиною краю. Так при школі виникає музей, до якого дорослі і малі зносили старі монети, козацьку зброю, побутові речі, картини з панських світлиць різних європейських шкіл, зразки народного мистецтва та ін. Музей розширювався і наповнювався новими експонатами.

Софія Терещенко у співпраці з Агатангелом Кримським вивчала історію і народні традиції Звенигородщини, збирала фольклорний та етнографічний матеріал про чумаків. У 1927 році стала членом Етнографічної комісії та Археологічного комітету ВУАН. За завданням Комісії Софія Мефодіївна досліджувала історію чумацтва, повсякдення і дозвілля чумаків, значення природи через концепт її сакралізації. У селі Орли біля Лисянки віднайшла старих чумаків та записала їх оповіді про чумацький промисел. Зроблені нею записи «Чумаки на Звенигородщині» увійшли до збірника «Чумаки», що виходив у Києві¹⁴.

Багато уваги приділяла вивченню народних звичаїв та обрядів Звенигородщини. Зібраний С. Терещенко матеріал склав основу збірника «Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного»,

який був у 1930 році був підготовлений до друку за редакцією А. Ю. Кримського. Однак світ це унікальне видання побачило майже через 80 років, коли звенигородськими краєзнавцями було виявлено випадково уцілілий макет книги з правками редактора і видано в Черкасах у 2009 році¹⁵.

Попри труднощі, пов'язані з обмеженим фінансуванням і реформуванням адміністративно-територіального устрою, музеї у 1920-х роках утверджувалися не тільки як заклади вивчення, збереження та популяризації реліквій минушини, а і як дієві організаційно-методичні центри краєзнавчого руху, залучення до краєзнавчої роботи різних верств населення. Особливо це стало відчутним після започаткування журналу «Краєзнавство», на сторінках якого публікувалися методичні матеріали, рекомендації, висвітлювався досвід краєзнавчої роботи.

Зокрема, помітному поживленню краєзнавчої роботи сприяло створення у 1927 році відповідно до постанови Українського комітету краєзнавства «Кабінету виучування Шевченківщини» в Черкасах та «Кабінету виучування Уманщини» в Умані при окружних музеях. Кабінети склалися з бібліотек видань про округи, картотек, картографічного та демонстраційного відділів. Завідування кабінетом здійснював один із працівників окружного музею.

Про коло питань практичної роботи таких кабінетів можна судити з організації роботи кабінету при Черкаському музеї. Серед основних його завдань визначено консультування краєзнавчого активу, періодичне проведення окружних та міських нарад краєзнавців, поповнення бібліографічного покажчика літератури, організація прилюдних доповідей і лекцій. Важливим напрямком роботи кабінету була організація експедицій у межах округи із залученням до участі в них науковців, здійснення листування з центральними науковими установами та відомствами у справі кращої організації «виучування Шевченківщини»¹⁶.

¹³ Ніколенко А.Г. Музей краєзнавчий у Корсуні // Малий енциклопедичний словник Корсунщини. Корсунь-Шевченківський, 2004. Т. 2. С. 48.

¹⁴ Іванченко М. Доброї пам'яті слід // Родовід. Наукові записки до історії культури України, 1997. Вип. 15. С. 23–38.

¹⁵ Кримський А.Ю. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного: відтворення з авторського макету 1930 р. Черкаси: «Вертикаль», видавець ПП Кандич С. Г., 2009. 464 с.

¹⁶ Положення про Кабінет виучування Шевченківщини при Черкаському Окрмузеї // Краєзнавство. 1928. № 1. С. 30–31.

В Умані «Кабінет виучування Уманщини» був організований за таким же зразком як і в Черкасах. До участі в його роботі залучалися місцеві краєзнавці, викладачі аграрного і педагогічного технікумів, працівники окружної інспектури народівити і земвідділу. Журнал «Краєзнавство» у 1928 році зазначав, що «організація Кабінету дає надію, що розпочата краєзнавча робота не тільки не підупаде, а й матиме міцнішу базу і дасть змогу притягти до роботи як найбільші кола округи»¹⁷.

Одночасно з розвитком музейництва на Черкащині у 1920-х роках започатковується пам'яткоохоронна робота, до якої активно долучилися ентузіасти краєзнавства. У 1923 році на Черкащині були утворені повітові, а згодом окружні комітети охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи (Повіткописи/Окркописи), пам'яткоохоронні функції яких з 1925 року перейшли до створеного Всеукраїнського Археологічного комітету (ВУАК) при Всеукраїнській Академії наук.

Уповноваженим комітету в Черкаській окрузі був призначений О. М. Олександрів. Йому на громадських засадах допомагали 16 членів і 10 кореспондентів комітету. Першими практичними кроками стало обстеження націоналізованих будинків міщан, поміщиків, дворян, ліквідованих та діючих культових приміщень, взяття їх на облік і під охорону ВУАК. Взяті на облік об'єкти і предмети археологічного і художнього значення фотографувалися і описувалися. Активісти комітету читали лекції в окрузі про пам'ятки старовини і природи та необхідність їх збереження.

За короткий час за участю краєзнавців було описано і взято на облік значну кількість предметів старовини та мистецтва в церквах, монастирях та інших культових спорудах різних конфесій, клубах, приватних колекціях і передано на зберігання та експонування до місцевих музеїв¹⁸.

Серед взятих у 1920-х роках на облік і під охорону пам'яток – Іллінська церква в Суботіві, Замкова гора в Чигирині з руїнами замка колишньої резиденції Богдана Хмельницького, Мотронинський та Медведівський монастирі, палац Корсунського замку та низка інших історико-культурних пам'яток¹⁹.

Краєзнавчою громадськістю була схвально сприйнята постанова Шевченківського окружного виконавчого комітету «Про охорону пам'яток культури й природи» від 6 січня 1928 року заборонялося «будь-яке використання пам'яток для господарських потреб (оранка, перекопка валів, могил, корчування лісу... всім особам і організаціям проводити на території Шевченківської округи розкопки з метою відшукування скарбів або речей музейного значення, археологічних пам'яток культури..., без дозволу на те Народного комісаріату освіти або його органів... За руйнування зареєстрованих пам'ятників застосовуються заходи соціальної охорони, як за знищення державного майна»²⁰.

Як прояв громадської ініціативи розглядаємо краєзнавчі об'єднання, що почали виникати після утворення УКК. Прикладом може бути «Черкаське товариство краєзнавства» у Черкаській окрузі. Головними завданнями товариства його статутом 1926 року визначалися такі: «1) утворити тимчасове окружне бюро краєзнавства при окрмузеї на правах секції музейної ради; 2) провести облік краєзнавчої роботи та сил; 3) пропагувати краєзнавство серед широких мас населення; 4) налагодити справу збирання краєзнавчих матеріалів; 5) організувати і провести початкове дослідження природних багатств, експонувати їх в районах та окрузі; 6) закінчити дослідження гончарного виробництва на Черкащині; 7) ув'язати свою роботу з центральними науковими установами та відповідними відомствами у справі вивчення Притясминня, Ірдиню та Соснівки; 8) розпочати підготовчу роботу щодо відкриття в окружному краєзнавчому музеї соціально-економічного відділу з підвідділами природних багатств, ґрунтів і сільського господарства; 9) приступити до складання карткового бібліографічного покажчика літератури про Черкащину та на предмети матеріальної культури та інших колекцій, розкиданих по музеях СРСР; 10) відшукати місцеві кошти на краєзнавчу роботу та клопотатися перед центром про субсидії»²¹.

У вивченні краю важливе значення мала організація на Черкащині краєзнавчо-екскурсійної

¹⁷ Життя краєзнавчих організацій. Уманська округа // Краєзнавство. 1928. № 2–3. С. 56.

¹⁸ ДАЧО, ф. Р-131, оп. 1, спр. 25, арк. 26.

¹⁹ Климченко Т.А. Пам'яткоохоронна робота на Черкащині в 1920-х роках // Краєзнавство Черкащини. Черкаси: «Ваш Дім», 2005. № 8. С. 149–158.

²⁰ ДАЧО, ф. Р-131, оп. 1, спр. 35, арк. 53.

²¹ ДАЧО, ф. Р-131, оп. 1, спр. 26, 27.

справи, що органічно поєднувалася з дослідницько-пошуковою та пам'яткоохоронною роботою. До екскурсій широко залучались школярі. Так, в 1924 році для учнів шкіл Шевченківської і Уманської округ були організовані екскурсії за маршрутами, що включали міста цих округ та за їх межами: Корсунь – Київ – Катеринослав – Кривий Ріг – Звенигородка, Городище – Черкаси – Катеринослав – Херсон – Одеса – Миколаїв – Кривий Ріг – Городище, а також за маршрутом по рідному краю: Черкаси – Бужин – Чигирин – Суботів – Жаботин – Кам'янка – Сміла – Черкаси. Це були учні та вчителі Шполянської, Деренківської, Городищенської, Христинівської, Петропавлівської та Канівської трудових шкіл²².

Роботу з організації краєзнавчо-екскурсійної справи проводили екскурсійні бюро, які діяли при окружних музеях. Так, Черкаське екскурсійне бюро обслуговувало міських екскурсантів і приїжджих з усієї Шевченківської (Черкаської до січня 1927 року – *авт.*) округи та інших округ України. Учасниками екскурсій були в основному школярі, а також вчителі, військові, робітники підприємств. Бюро проводило як місцеві екскурсії в межах округи, так і далекі. З січня по жовтень 1928 року було організовано екскурсії для 10558 осіб переважно місцевого значення, у тому числі в екскурсіях до Канева на могилу Т.Г. Шевченка взяло участь 1130 екскурсантів, до Києва в трьох екскурсіях – 80, до Дніпропетровська і Дніпрельстану у двох екскурсіях 108, до Кременчука – 29 екскурсантів. Решта ж екскурсій була місцевого значення і в основному виробничі²³.

Важливим центром екскурсійних маршрутів національного значення у 1920х роках став Канів. Тому відкриття в ньому екскурсійної бази було нагальною проблемою. Бо існуюча база працювала тільки влітку в школі неподалік від могили Т. Г. Шевченка, що було дуже зручно для екскурсантів²⁴. Але така сезонна і невелика база не відповідала статусу державного історико-

культурного заповідника «Могила Т. Г. Шевченка». У зв'язку з цим, 2 травня 1928 року було прийняте рішення про будівництво готелю, відкриття якого відбулося 9 травня 1929 року. Це було велике двоповерхове приміщення, яке могло прийняти одночасно понад 100 екскурсантів. Біднота і сільські діти звільнялися від платні. Готель виконував усі основні функції екскурсійної бази, спрямовані на екскурсійно-методичне обслуговування відвідувачів Канівського заповідника.

В готелі було організовано роботу клубу з читальнею, бібліотекою, двома музейними кімнатами, літнім кінолекційним залом. На Тарасову гору подорожуючих супроводжував екскурсовод. Спочатку готель працював тільки влітку, а з грудня 1929 року екскурсанти обслуговувалися також і взимку²⁵.

У час піднесення краєзнавчого руху з-під пера українських істориків вийшла низка ґрунтовних праць, присвячених різним сторінкам історії краю. Зокрема, це «Канівецька сотня Переяславського полку за Рум'янцевською ревізією» (1926) та «Гуманщина в XVI–XVII ст.» (1927) уродженця Черкащини М. Ткаченка, «Звенигородщина в XV–XVII ст.» (1927) В. Юркевича²⁶.

В кінці 1920-х років з утвердженням тоталітарної системи, негативні процеси все більше охоплюють різні сфери суспільно-політичного життя, не оминаючи і краєзнавство. В умовах набираючих обертів репресій, розпочався спад масовості в краєзнавчому русі і згортання краєзнавчих осередків. Проти краєзнавців фабрикували судові справи і піддавали репресіям. Так, 9 вересня 1929 р. була заарештована по підозрі в «належності до української контрреволюційної організації, що ставила за ціль повалення радянської влади» Софія Терещенко – відома дослідниця Звенигородщини. Не маючи достатніх доказів для звинувачення, окружний відділ ОДПУ визначив їй жорстку міру покарання – десять років таборів²⁷. Жертвою сталінських

²² Костюкова О. М. Основні напрями становлення і розвитку краєзнавчо-екскурсійної справи в 20-х роках ХХ ст. // Краєзнавство. 2008. № 3. С. 15–21.

²³ Дубровський В. В. Музеї на Україні. Харків. Держ. вид-во України, 1929. 60 с.

²⁴ Довідник туриста. К.: видання Київського окружного ЛКСМУ та лекційно-екскурсійного бюро Окрполітосвіти. 62 с.

²⁵ Костюкова О. М. Краєзнавчо-екскурсійна справа в 20-х роках ХХ ст.: суспільно-політичний, освітній і культурологічний аспект. Монографія. Черкаси, 2010. 186 с.

²⁶ Мельниченко В.М. Краєзнавство Черкащини: сторінки історії. Черкаси, Вертикаль, 2010. 192 с.

²⁷ Реабілітовані історією. Черкаська область. Книга четверта. Сміла: Тясмин, 2004. 504 с.

репресій став працівник Уманського музею М. І. Метельський, якому сумнозвісна «трійка» при Київському облуправлінні НКВС УРСР 4 грудня 1937 р. винесла смертний вирок²⁸.

Добре відомим дослідником рідного краю був П. В. Авраменко – вчитель історії в Лихолітській семирічній, а потім в Бурімській середній школах на Чорнобаївщині. У селі Лихоліти ним був створений оригінальний історико-археологічний музей, до експозиції якого увійшли зібрані під час археологічних розкопок разом з учнями речові пам'ятки. В 1937 р. він був репресований як «ворог народу» і 1938 р. помер в ув'язненні, а краєзнавчий архів потрапив до НКВС і був знищений²⁹.

Таким чином, форми і зміст краєзнавчої роботи 1920-х років на Черкащині, характеризуються створенням у цей час державних та громадських інституцій, які охоплювали широкий спектр проблем вивчення регіону. Найважливіші серед них – краєзнавчі музеї, що діяли в центрах округ та колишніх повітових містах, а також в окремих населених пунктах. При них на громадських засадах діяли комісії, секції, товариства та інші об'єднання краєзнавчого спряму-

вання. У просвітницько-пошуковому русі брали активну участь різні верстви населення, передусім української інтелігенції, засвідчуючи її потяг до національного відродження. З їх середовища викристалізувалася ціла плеяда самовідданих організаторів-подвижників краєзнавства.

Значна робота проводилася з дослідження та охорони пам'яток археології, архітектури, природи, різних видів старожитностей та їх популяризації. Набувала поширення краєзнавчо-екскурсійна справа. Все це сприяло зростанню інтересу людей до пізнання свого рідного краю.

Водночас все відчутнішою ставала ідеологічна регламентація з боку більшовицької влади, яка нав'язувала УКК, а відтак і низовим ланкам краєзнавчого руху відхід від суспільно-історичної та національно-культурної проблематики у краєзнавчих дослідженнях та спрямування їх на так званий «виробничий принцип».

З кінця 1920-х – початку 1930 років почалося згортання краєзнавчого руху. В умовах утвердження тоталітарного режиму зазнали репресій і краєзнавці Черкащини, а краєзнавство на довгі роки згасло.

References

1. Ivanchenko M. (1997). Dobroyi pam'yati slid. Rodovid. Naukovi zapysky do istoriyi kul'tury Ukrayiny. 15, 23–38. [in Ukrainian].
2. Klymenko T. (2005). Pam'yatkookhoronna robota na Cherkashchyni v 1920-kh rokakh. Krayeznavstvo Cherkashchyny. 8, 149–158. [in Ukrainian].
3. Kostyukova O. (2010). Krayeznavcho-ekskursiyna sprava v 20-kh rokakh XX st.: suspil'no-politychnyy, osvitniy i kul'turolohichnyy aspekt. Cherkasy. [in Ukrainian].
4. Kostyukova O. (2008). Osnovni napryamy stanovlennya i rozvytku krayeznavcho-ekskursiynoyi spravy v 20-kh rokakh XX st. Krayeznavstvo. 3, 15–21. [in Ukrainian].
5. Kryms'kyu A. (2009). Zvenyhorodshchyna. Shevchenkova bat'kivshchyna z pohlyadu etnografichnoho ta dialektolohichnoho: vidtvorennya z avtors'koho maketu 1930 r. Cherkasy: «Vertikal'». [in Ukrainian].
6. Mel'nychenko V. (2010). Krayeznavstvo Cherkashchyny: storinky istoriyi. Cherkasy: Vertikal. [in Ukrainian].
7. Nabok L. (2013). Istoriya muzeynoyi spravy Cherkashchyny 1921–1931 rr. Pereyaslavs'kyu litopys. 4, 3–8. [in Ukrainian].
8. Sosa P., Mel'nychenko V. (1998). Cherkas'komu krayeznavchomu – 80. Cherkasy. [in Ukrainian].

²⁸ Краєзнавці Черкащини : бібліографічний довідник / упоряд.: В.М. Мельниченко, Г.М. Голиш. Черкаси : Вертикаль, видавець Кандич С.Г. 2016. 220 с.

²⁹ Мельниченко В.М. Краєзнавство Черкащини: сторінки історії. Черкаси, Вертикаль, 2010. 192 с.